

Ahlâk

AHLÂK ÇALIŖMALARINI VE AHLÂK FELSEFESİNİ DERGİSİ

Cilt Vol. 1 **Sayı** No. 1

Yayın Tarihi / Publication Date

Ekim/October, 2020

Copyright © Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

“Evet, felsefenin de artık etiği olacak. Neden? Çünkü felsefe ethos’unu ve nomos’unu yitiriyor.”

Cengiz Çakmak

Felsefenin bir ahlâkı var mıdır? Eğer böyle bir ahlâk varsa bunu nasıl tanımlayabiliriz? Bu nasıl ve ne türden bir ahlâktır?

Felsefe bir özne değil, sadece ahlâk bakımından da değil. Sonuçta insanlar felsefe dendiği zaman ya da bilim dendiği zaman sanki bir özne varmış gibi düşünüyorlar. “İşte bilim diyor ki...” Oysa bilim demez, bilim adamı söyler. Bilim adamı bilimsel verilerle, bilimsel teorilerle, bilimsel çıkarımlarla, bilimsel deneylerle konuşur. Ama bizde bilim sanki bir özne imiş gibi düşünülmüş. Burada iki tane problem karşımıza çıkıyor: Tamam, “bilim diyor ki’yi..” kabul edelim.

Nasıl ki hayvanları konuşturmada bir sanat vardır. İntak. Hayvan ve cansızları konuşturma sanatı diyebileceğimiz edebiyatta bir tür vardır, bir anlayış vardır. O canlı hayvanları ve cansız varlıkları sanki bilinçleri varmış gibi bir özne imiş gibi konuştururlar. İşte bu sebeple de “bilim diyor ki...” derler. Şimdi bunun iki tane anlamı var. “Bilim diyor ki...” derken, o günkü bilimsel verileri, o günkü bilimin geldiği yeri ve bilim adamlarının söylediği teorileri anlaşılır. İkincisi ise –benim açımdan- sakıncalı bir durumdur. Bilim insanları genelde kendi ideolojik dünya görüşlerini, kendi tarih anlayışlarını “bilim diyor ki..”nin arkasına saklarlar. Bilimsel verilerle konuşmak yerine sonuçta işte bilim diyor ki “şöyle yapmalı, böyle yapmalı.” Bu genelde aslında bilim adamının kendi görüşüdür, bilim adamı kendini bilimle özdeşleştirmiştir ve bu sıkıntılı bir durumdur. Aynı şey felsefe açısından da sanki ortada tek bir felsefe varmış gibi konuşulur. “Felsefe şöyledir”, “felsefe böyledir”, “felsefe diyor ki...”, “felsefe açısından bakıldığında” vs. Felsefede işler bilimden daha zor. Şöyle ki felsefede filozofların felsefeleri var, felsefi görüşleri var.

@ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.
cenmak@istanbul.edu.tr

DOI: 10.5281/zenodo.4173135
ahlak dergisi, 2020
ahlakdergisi.org

Kant bir filozof olarak belli fikirleri söylediği zaman örneğin, ahlâk konusunda, bilgi konusunda söylediği zaman bu felsefenin fikri değil, Kant felsefesinin fikridir. Kant'ın felsefi anlamdaki bilgiye ilişkin görüşleridir. Şimdi ortada filozoflar var. Filozofların gerçekleştirdiği bir takım etkinlik var. Tabiki bu etkinliğin bir takım ortak noktaları var. Yani Kant'ta da Platon'da da. Kaldı ki Kant ve Platon apayrı dünyaların adamı. Birisi modern dünyanın bambaşka weltanschauung'un ürünü olan bir adam. Platon ise bambaşka bir weltanschauung'un ürünü olan bir adam. Şimdi Plato'nun ve Platon dönemindeki felsefecilerin, üreten filozofların birbirinden farklı görüşleri var. Bu anlamda Kant ile Platon arasında nasıl fark varsa aynı şekilde Platon'un dönemindeki diğer filozoflarla, örneğin Sofistlerle, Protagoras'la arasında da farklılıklar vardır. Ama burada felsefenin tanımından ziyade Wittgenstein'in bir kavramıyla ya da terimiyle işin içine girmek gerekir. Kavramla ile terim birebir aynı şeyler değil; ama bizim açımızdan bu şimdilik önemli değil. Wittgenstein belli terimlerin tanımını yapmak yerine aile benzerliği denen bir tabiri kullanıyor. Aile benzerliği; ailedeki kuzenleri, yeğenlerin, dayıların, amcaların, kız kardeşlerin, hala kızlarının birbirlerine benzer noktalarını açığa çıkartmak. O, böyle bir benzetme yapmış.

Wittgenstein'dan önce bir terimin anlamı - işte felsefe teriminin anlamı, maddelerin anlamı, bilimin anlamı yani bütün buradaki anlam dediğimiz şey- ağırlıklı olarak öz'cülük üzerinden yapıyordu. O tanımın karşılık geldiği bir öz var. Felsefenin bir özü var ve bu özü bulmaya yönelikti. Wittgenstein ise bu özü bulmaya yönelik olmaktan ziyade ortak noktaları bulmaya çalışandı. Şimdi biz felsefenin ne olduğunu tanımlamaktan ziyade, felsefe denen etkinliğin, felsefe adına yapılan etkinliklerin ne olduğuna dair kısaca böyle aile benzerlikleri bağlamında bir takım ortak noktaları bulmaya çalışalım. Bir kere hangi türden felsefe yaparsanız yapın, felsefe eleştirel bir etkinliktir. Her felsefe çabasında kendisinden önceki görüşlerin eleştirisi vardır. Biz bunu Platon'da da biliyoruz, Sokrates'te de görüyoruz. Bu ne demek? Sonuçta bir kere felsefenin ortak noktalarından bir tanesi eleştiri dedik ama ne tür bir eleştiri? Bilgi eleştirisi, en temel konularından bir tanesi. Felsefenin yaptığı işlerden bir tanesi, bilginin bilgi olarak ne olduğuna girmek/görmek. İkinci önemli bir nokta var. Varlığı varlık olarak araştırmak, varlığı bir bütün hâlinde araştırmak. Bu Aristoteles'ten gördüğümüz bir şey. Diyelim ki fizik, varlığı fizik bilimi açısından araştırır. Biyoloji, varlığı canlılar açısından araştırır. Sosyoloji, toplumu toplumsal olaylar açısından araştırır. Ama felsefenin araştırması, varlığı varlık olarak araştırmak ya da benim tabirimle -doğru çevirinin bu olduğunu zannediyorum- var olanı var olan olarak araştırmak dediğimiz zaman, felsefe burada bilgide olduğu gibi felsefenin önemli bir yönü ortaya çıkıyor. "Nesne nedir?" Sorusu, mesela "fizik nesne nedir?" sorusunu sormuyor öncelikle. "Nesne nedir?" "Bir nesnenin nesne olması ne anlama gelir?" Aynı şekilde bilimsel bilgiyi baştan anlatmıyor, bilginin ne olduğunu anlatıyor. Mesela şimdi bu bilginin ve nesnenin ne olduğu konusuna baktığımızda şimdilik Kant'a kadar olan yerlerde gezinelim. Sonrasında Kant sonrasında değiniriz. Mesela bilim insanları belli konularda bilimsel görüşler ortaya koyarlar. Hangi konular bunlar? Olgular hakkında, olaylar hakkında onların nasıl olduklarını, ne olduklarını tasvir ederler. Nasıl olduklarını açıklamaya çalışırlar ama bilimsel bilginin ne olduğunu söyleyemezler. Kaldı ki bilimsel bilginin ne olduğunu söyleseler bile, esas nokta bilgi nedir? sorusudur. Bilgiyi sanıdan ayıran şey nedir?

Bilimsel olan bilgiyi bilimsel olmayan bilgiden ayıran şey nedir? diye sorulduğumuzda felsefe yapmanın birinci ayağını yakalıyoruz bu anlamda, epistemoloji. Ancak aile benzerliği bağlamında, benzerlik çok; ama Nietzsche'ye geldiğimizde, Nietzsche epistemoloji olmadan da gayet güzel felsefe yapmıştır ama Nietzsche'deki epistemoloji, yani Nietzsche'deki eleştiri, epistemolojik bir eleştiri değildir. Fakat adı üstünde yine de bir eleştiridir. Nietzsche'de kendi çağının görüşlerini, bilimle ilgili görüşlerini, ahlâkla ilgili görüşlerini, sanatla ilgili görüşlerini özellikle burjuva ahlâkını eleştiriden geçirir. Evet, epistemolojisi yoktur belki ama eleştirisi vardır, şimdi eleştiriye tuttuk. Bu eleştiri elbette sokakta yapılan türden değildir. Gelelim yine nesne üzerinden baktığımızda felsefe nesnenin ne olduğunu sorar dedik. Diğerleri, fizik nesneyi anlatır mesela. Gelin günümüzdeki noktadan bakalım. Virüsler konusunda virüsün ne olduğuna dair biyoloji bilimi virüsün ne olduğunu bize anlatmaya çalışır. Buradaki anlatım da bir tasvirdir, tasvir eder ama virüsün ne türden bir nesne olduğunun sorusunu felsefe sorar. Buradan hareketle de önce nesneyi sorar, ondan sonra fizik nesneyi sorar, kavramsal nesneyi sorar. Buna da bugünkü tabiri ile çok aşılımıştır ama ontoloji diyoruz. Nietzsche'de bu dediğim anlamda, Kant anlamında, Aristoteles anlamında, Frege anlamında bir ontoloji yok ama Nietzsche'de kendine temel varlık olarak insanı almış, insanı anlamaya çalışıyor. Heidegger'in dasein'ı doğrudan doğruya insan- özne anlamına gelmez. Heidegger'de tipik Kant'çı anlamada, Descartes'çi anlamda bilgi eleştirilerini, nesne ontolojilerini göremezsiniz ama orada da farklı bir ontoloji vardır. Şimdi bir adım daha atalım, filozofların en çok sorduğu sorulardan bir tanesi terimin anlamı nedir? Sorusudur. İster bunu Wittgenstein'ci anlamda cevaplarlar, ister Aristotelesçi töz'cü anlamda cevaplarlar, ister Platoncu ideal anlamda cevaplamaya çalışırız. Sonuçta bir terimin anlamı nedir? Sorusunu filozoflar sorar. Bu bağlamda bir terimin anlamını sorusunu -yani x nedir? sorusunu- sorar. Bu anlamda x'e ahlâk nedir? Sorusunu soralım. Ahlâk nedir? Şimdi ahlâk hakkında son 30-40 yılda felsefeden ziyade sanki felsefenin dışındaymış gibi görülen bir durum var. Bu aynı teoloji gibi görülen durum. Teoloji kendini özellikle Türkiye'de teoloji-ilahiyat denir mi? Bilemiyorum ama bunlar sadece retorik tavırlar. İlahiyatçıların kendilerini felsefe'den ayrı olarak konumlandırmaya çalışması aptalca bir şeydir. Çünkü ilahiyat, felsefenin, daha doğrusu ilahiyatın olmazsa olmazı felsefedir. Aristoteles'ten bu yana baktığımızda teoloji- eski tabirle söyleyelim-felsefenin alt dallarından biridir. Sen felsefi argümantasyon olmadan, felsefi eleştirel düşünme olmadan ilahiyat yapamazsın, yani teoloji yapamazsın. Bu son zamanlarda -30,40 yıllık zamanlarda- etik denen bir etkinlik çıktı. Ahlâk felsefesinin karşısına konulan etik, sanki felsefeden bağımsız bir düşünme alanıymış gibi, sanki bir sosyal bilimmiş gibi oradaki o "tix"de o mekanik gibi kinetik gibi düşünülüyor. Anladığım kadarıyla bir tür bilimmiş gibi ele alınıyor. Onlar da ahlâkı sürekli tasvir ediyorlar, anlatıyorlar. Anlatıyorlar ama filozofun sorusu ahlâkın anlamı nedir? Ahlâklı olmak ne anlama gelir? Niçin ahlâklıyız? Gibi soruları sorduğu zaman felsefenin aile benzerliği bağlamında bir dökümünü yapalım. Bir, X nedir? Bilgi nedir? Nesne nedir? Anlam nedir? Anlamın anlamı nedir? Gibi sorular. Bu bağlamda da her filozofta göremeyebiliriz ama bilgi eleştirisi, bir nesne eleştirisi, bir dil eleştirisi söz konusudur. Felsefe'yi şöyle bitirelim; bir bilim değil, edebiyat değil, sanat değil. Bir düşünme faaliyetidir. Neyin düşünme faaliyeti? Eskilerin zamanında, düşünme üzerine düşünme, yeniler açısından baktığımızda da dil üzerinden dili düşünmek, dil'i kendi üzerine katlayarak dil'i düşünmektir. Şimdi bu bağlamda baktığımız zaman filozoflar farklı farklı yerlerden düşün-

bilgiyi ele alırlar. Diyelim ki bu bir etkinlik, ortada felsefe denen bir etkinlik var. Ne olduğunu tam olarak belirlemezsek bile – ben yılların felsefe profesörüyüm ama yaptığım işi tanımlayamıyorum, tanımlamakta açıkçası istemiyorum- diyorum ki bir özne değil, bir takım özellikleri var. O özellikler diğer alanlarda yok. Nerede yok? Mesela bilim fiziksel nesnelere araştırır. Ama nesne nedir? Sorusunu sormaz. Bir nesnenin o nesne olması, bir nesnenin fiziksel nesne olması, bir nesnenin kavramsal nesne olması, bir nesnenin inanç nesnesi olması ve bunların ne anlama geldiğini ve birbirleri arasındaki ayrımları sorgulamaz. Aynı şekilde bilgi türleri açısından da farklı türler olduğunu, ahlâktaki farklı anlayışların olması gibi de sorgulamaz. Sadece uygulamalı etik bağlamında etikler mesela diyelim, kendini felsefeden bağımsız olduklarını zannediyorlar. Bu ciddi bir problemdir. Batıda daha böyle bir ahmaklık yok, görebildiğim kadarıyla. Bunların hepsinden farklı olarak felsefe doğrudan doğruya düşüncenin kendi üzerine katlanır. Bunları düşünmeye başlar. Bu çerçevede de farklı farklı filozoflar vardır. Kimisinin ideal bilgi olarak gördüğü matematiği kimisi bilgi olarak görmez. Kimisinin hayatın anlamı konusunda manevi varlıkları gördüğü yerde kimisi bunu görmez. Bu konulara fazla girmek istemiyorum ama net bir şey varsa ki Antik dönem felsefeleri modern dönem felsefeleri ve günümüz felsefeleri arasında belli ortaklıklar vardır. Ama bunlar birbirinden farklıdır. Bu anlamda felsefe diyebileceğimiz -tek bir kavram üzerinden konuşacaksak- bu kavramın da bir ahlâkı olmaz. Sorunun cevabını dolandırdık dolandırdık buraya getirdik. Ahlâklı olabilmenin temeli insan olmaktır. Seçimlerini yapabilen insan olmaktır. Bu anlamda felsefe bir özne olmadığından dolayı onun bir ahlâkı olamaz. Mesela, Cengiz'in bir ahlâkı olur, o ahlâk sana uygun düşmeyebilir.

Hans'ın bir ahlâkı olabilir, Kant'ın ödev ahlâkı olabilir. Başkası da ahlâk dediği zaman, ben kategorik buyruk filan anlamam Allah'ın buyruklarını yerine getiririm, Allah'ın buyrukları beni ahlâklı yapar der ve ben burada akıl yürütür ve ben bunu bulurum diyebilir. Ancak, her etkinliğin kendine göre bir edebi, adabı vardır. Marangozluğun da kendine göre bir edebi, adabı vardır. Ayakkabıcının da bir edebi, adabı vardır. Bakın ahlâktan daha bahsetmiyorum. Nedir? Marangozu bir kenara bırakalım. Marangozluk vardır ama marangoz sonradan marangoz olacaktır. Sonuçta, marangozluk ne zaman başladı? –tavuk mu yumurtadan, yumurta mı tavuktan gibi aptalca şeylere girmek istemiyorum. Ben bugün marangoz olmak istersem, marangozluğun bir edebi, bir adabı vardır; ama bende bir birey olarak, bir insan bireyi olarak belirli ahlâki özelliklerle yetişmişimdir. İnsan dediğimiz varlık, insan olmanın temel koşullarından bir tanesi ahlâkî varlık olmasıdır. Ahlâkî varlık olması da onun çok iyi bir insan olduğu anlamına gelmez. Ona zaman zaman değineceğiz ve şimdi insanlar, çocuklar yetişir. Çocuklar marangozun yanına çırak olarak girecektir ve onun yanında bu mesleği öğrenecektir. Adabı ve edebi öğrenecektir. Onun ustası da bir yerlerde birilerinden öğrendi. Evet, marangozun kendine öz bir ahlâkı var; ama marangozunda bir edebi bir adabı var. Bir yandan bir iş yapılıyorsa, teknik anlamda bir üretim yapılıyorsa bu üretimin de kendine göre sadece teknik kuralları yok. Edep ve adabları var. Marangozlukta beklenen şeyler, edebinden bahsedelim. Marangozluğun edebinde marangozun yalan söylememesi gerekir ama aynı zamanda dini ahlâkta da bu vardır. Marangozluğun edebinde kavak ağacından masa kasası yapılmaz. Çünkü kavak ağacı gevrek bir ağaçtır. Hem teknik anlamda yapılmaz çünkü sıcak- soğuk ilişkisini gördüğü zaman sağdan soldan eğilip bükülür. Kavak ağacından en fazla çekmecelerin alt tabanlarını yaparsınız hafif olsun diye.

Onlarda bir süre sonra eğilip bükülürler. Bu işleri bilmeyen, ağacı anlamayan birine siz kavak ağacından bir mobilya yapabilirsiniz. İşte bu marangozluğun edebine ve adabına yakışmaz. Aynı şekilde gelelim bilimin edep ve adabına. Bilim adamları ateist olabilir, teist olabilir, deist olabilir ne olursa olabilir. Bilim adamları tuhaf şekilde ahlâksız da olabilir. Bilim adamları destursuz da olabilir. İyi adam olması gerekmez mi bilim adamının? Yani ben bilim adamıyım. Ben çok büyük bir matematik dehası olabilirim, matematikte ya da fizikte altüst edici teoriler ortaya atabilirim. Nobel ödülü almak için seni harcayabilirim. Bu benim için zorunlu bir koşul değil, -hele günümüzde- ama bilim yapmanın bir adabı var. Bilim yapmanın adabı şu; sen şimdi Nobel ödülü almak için başkasının üretimini çalarsan yakalanırsın, yakalandığın zaman da gereken cezayı sana verirler. Bu anlamda her işin, ister marangozluk olsun ister teorik fizik olsun, kendi içinde hem teknik hem akademik hem bilimsel hem de edep ve adaba uygun kurallar vardır. Hepimiz biliriz ki istediğimiz kadar acımasız olalım, ben senin çalışmalarını alıp çaldığımda – ki olmuştur da bilim tarihinde- yakalanırsam akıbetim kötü olur. O anlamda bilim insanlarının bu kurallara, edep ve adap kurallarına uyması gerekir. Aynı şekilde diyelim ki yaşadığımız dünyada bunun çok güzel örnekleri var. Sen bilimsel çalışma için her şey mübah mıdır? Diye sorarsan, günümüz çerçevesi bağlamında her şey mübah değildir. Ben yapmak istesem de ne yapacağım? Mesela bugünkü Amerika'da ve Türkiye'de belli kök hücre çalışmaları yasaklanmıştır. Bu yasaklanma bir edep ve adap olayıdır. Edep ve adap, kurallar demektir. Kurallar, o işi yapan insanlarla ilgili teknik kurallar değil, yani adam makineyi nasıl kullanacak? Nasıl hesap yapacak? Onları zaten biliyor. Diyelim ki Türkiye'de hiç yakalanma şansım yok, yasaklanan bir kök hücre çalışması yapar mıyım? Bilimin kuralları, kendi içindeki kuralları bunu yapmayı yasaklıyor. Bu ahlâk değil, bence bir edep ve adap. Ben bu şekilde kurmaya çalışıyorum. Yani bilimsel kriterlerin yanı sıra bilim yapmanın belli edep ve adabı da vardır. O adapların başında- işte bilimde belli kurallar vardır- edep ve adap kuralları, bunlara daha sonraki yıllarda etik kuralları diyecekler. Etik kelimesi burada yavaş yavaş karşımıza çıksın. Bu kurallara uymadığınız zaman sıkıntı yaşarsınız. Bu kuralları kim koymuş? Bu kuralları toplum koyuyor. Hangi toplum koyuyor? Bilim toplumu koyuyor. Bir bilim adamı matematikte - sen matematikte acayip büyük kuramlar ortaya attım, teoriler ortaya attım diye gelersen zaten kimseyi kandıramazsın- kimseyi kandıramaz. Şak diye açığa çıkar, sana gülerler. Ama ancak bilimin toplumla, toplumsal yararlarla ilgili kısımlarında özellikle bu uygulamalı kısımlarda biyolojide ve tıp alanlarında karşımıza çıkıyor. Tıp alanlarında hekimlerden, biyologlardan ayrı olarak ortaya konmuş kurallar var. Artık edep ve adabı bırakalım, kurallar var. Bu kurallar nasıl ki marangozlukta varsa- zamana içerisinde bozulabilir ama- sen o kurallara uymak durumundasın. Eğer bilimin bir ahlâkı varsa, bilimi de bir özne olarak görmüyorsak bu ahlâk orada yıllar içerisinde oluşmuş;

A) Öncelikle o dünya görüşünün, yani genel dünya görüşünün bağlamında ortaya çıkan kurallar.

B) O bilimsel topluluk bağlamında ortaya çıkan kurallar.

C) O ülke bağlamında ortaya çıkan kurallar.

Bu kuralları koyan da o mesleğin sahipleri. Bilimin kendisi bu kuralları koymuyor, onu bizler koyuyoruz. Eskiden bilim insanların kendilerinin de ahlâklı olması beklenirdi. Çünkü eğer batı felsefesi bağlamında düşünüyorsak ve bu bağlamda düşünüyoruz. Batının dışındaki bağlam Çin ve Hint bağlamı. O bağlam da ayrı bir macera ama düşünüyorsun. Bu bağlamda iki tane büyük adam var. Aristoteles ve Platon'da söz konusu ise bu işi yapan insanların da, bireylerin de felsefe yapan insanların o toplum bağlamında ahlâklı olması gerekiyor. Hangi toplum bağlamında ahlâklı olması gerek, önce onun weltanschauung/dünya görüşü bağlamında, o bilgi cemaati topluluğu bağlamında ya da eski yunan bağlamında diyelim. O bağlamda ahlâklı olmaktan beklenen şey de iyi insan olmak. O dönemde şöyle bir fikir daha ortaya çıkmamıştı. Öyle insanlar olsa bile fikir yoktu, kavram yoktu. Bir insan hem aşağılık bir adam olabilir -ahlâk kelimesini burada kullanmayalım-, aynı zamanda da çok iyi bir matematikçi olabilir mi? Olamaz, bir insan o dönemde hem bilge, bilge olmak demek ölçülü olmak demek, adaletli olmak demek, dürüst olmak demek. Hem bilge olacak hem de işini -marangozsa marangozluğu, fizikçi fizikte, matematikçi matematikte- iyi yapacak. Bu bağlamdan baktığımız zaman -Aristoteles ve Platon'a gelmeden- ilk filozofları ele alalım. Bu adamların hepsi aynı zamanda ahlâki anlamda Peygambervari -haşa huzurdan tırnak içinde kullanalım- belli bir ahlâki savunan adamlar. Neyi savunuyorlar? Hemen hemen bütün ahlâklarda temel olacak şu fikirleri savunuyorlar. 1) Adil olmak, 2) ölçülü olmak, 3) dürüst olmak bu üç şeyi alalım, kullanalım. Adil olmak; işini iyi yapmak, bilimsel ya da felsefi sonuçları iyi kullanmak. Ölçülü olmak; aç gözlülük ve kibirle hep kendini dengede tutabilmek. Bu adamların sanki savunduğu şeyler eski, kadim bir ahlâk anlayışıdır o; bilgelik, adalet, ölçülülük, cesaret. Cesareti farklı anlama geldiği için kullanmak istemiyorum. Dürüstlüğü de kullanalım, adamlardan bu beklenir. Mesela ethos kelimesi, yani o ahlâk kelimesinin batı dillerindeki ilk karşılığı olan ethos ve de etika kelimesi eski yunanca bir kelimedir ve felsefe metinlerinde ilk kullananın Herakleitos olduğunu çok net söylerim ama edebi metinlerde Homeros'un da ethos kelimesini kullandığını söylerim. Homeros'ta kullanılan ethos kelimesinin bugünkü ahlâkla zerre kadar ilgisi yok. Baraka demek -ben ona çadır diyorum daha uygun düştüğü için- baraka anlamına gelen bir kelime. Ethos'u bugünkü anlamında kullanan ilk kişi Herakleitos'tur. Herakleitos 129. Fragmanında, "insanın karakteri onun ethos'udur." der. Bakın ne yapmış adam, bireyin ahlâklılığını karakter özelliklerine yüklemiş. Fragmanı fazla kurcalamadan çeviriyorum, "insanın karakteri onun ethos'udur" Ethos senin yaşama tarzın, senin karakterini senin yaşama tarzını belirler ya da senin yaşama tarzın senin karakterini belirler. Eğer sen adil bir yaşama tarzına sahipsen, adil bir karaktere sahipsendir. Dürüst bir yaşama tarzına sahipsen, dürüst yaşama tarzını o günkü bağlamı içinde insanlar takdir edeceklerdir, göreceklere. Bu anlamda filozof dediğimiz zaman ki filozof kelimesini de Pythagoras'la beraber Herakleitos'un kullandığını söylüyoruz. Bu insanlarda philosophos'luk peygambervari bir tavra karşılık geliyor. Belli ahlâklılığı olacak ama weltanschauung bağlamında. Şimdi Sokrates her türlü dünya görüşü açısından bakıldığında ahlâklı bir adam sayılır. Ama ayrıntılara bakıldığında Sokrates'in o gençlerle şakalaşmalarına bakıldığında bazı insanlar için pekte hoş değildir. Kimse de kimseyi kandırmasın. O toplumda onlar makul karşılanıyordu. Sokrates o toplumda savaşta cesur olarak en önde gitmiş adam. Bunu anlatıyorlar, dürüst bir adam. Sokrates kimsenin kendisine bırakılan bir emaneti yediğine, üstüne yattığına dair hiçbir hüküm yok.

Burada bizim için ana hat şu, felsefenin bir ahlâkı var mıdır? Biz bu sorunun cevabını arıyoruz. Her alanın kitapçılığın, ciltçiliğın kendine göre bir adabı -onun da adını koyalım- nomos'u vardır, sınırları vardır. Sadece bu teknik bilgi değil. Sadece bu akademik bilgi değil aynı zamanda oraya ilişkin bir "namus" bilgisidir. Adam o işin gereğini yapmalıdır. Yunanlardaki temel kavramlardan biri o işin hakkını vererek yapmak. O işin ergon'una uygun davranmak, yaradılışına uygun davranmak. Şimdi orada işler kolay, toparlamaya çalışayım, Aristoteles'te, Platon'da, Sokrates'te genel olarak ortaya koydukları figür şu, filozofun ahlâklı olması gerekir. Belli bir ethos'a sahip olması gerekiyor ve bu ethos'un da arkasında dört temel erdem var. Bilgelik, adalet, ölçülülük, cesaret. Diğerleri buna bağlı alt erdemler. Bu dört temel erdem hala insanlar için önemsenen erdemlerdir. Filozoftan beklenen şey eğer sophos'un peşinden koşuyorsan adil olacaksın, bilge olacaksın. Felsefenin ahlâkı var mıdır? Sorusunu bu çerçevede değerlendirdiğimiz zaman Yunan bağlamında nasıl marangozun bir edep ve adabı varsa, felsefe yapmanın da bir nomos'u bir ethos'u var. Bu nomos ve ethos herhangi bir insanın ethos'u ya da ahlâkı gibi değil. Yani o alanı yapan insanların uyması gereken çerçeveler. Filozof da bu nomos ve ethos'a uygun davranmak zorunda. Bu fikir Aristoteles ve Platon'da tepe yaparken, bir taraftan da altı oyulmaya başlanıyor. Altını oyarlarken Aristoteles, Platon ve Sokrates hattı her zaman için, Aristoteles biraz daha azdır ama her zaman için böyle bir ilahi güç, ilahi varlık anlayışı vardır. Tanrısal bir güç vardır. Ona uygun davranmak gerekir ama bu ilahi güç anlayışı, Tanrısal varlık anlayışı sofistlerle beraber aşınmaya başlar. Aşınmaya başlayınca zaten Sokrates'in o kibir dediğın şey -ben o konuda fikrimi beyan etmedim- bu adamların felsefeyi araçsallaştırmasına karşı o günkü bağlamda bir tavırdır. Çünkü Sokrates'e göre felsefe -philosophia- o dört temel erdemın birleştiğı yerdir. İnsanın fıtratına uygun hale gelmesidir. Felsefenin de amacı budur. Bu anlamda felsefenin amacı; ethos'lu, nomos'lu insanın ortaya çıkmasıdır. Ama sofistlerle beraber ortaya yeni bir fikir çıkıyor. Felsefe araçsallaştırılmaya başlıyor. Yani bir araç, bir ün olarak. Çok zeki adamlar var o dönemde, Sokrates'in canını okuyan adamlar var. Ün olarak kullanıyorlar, para karşılığında yapıyorlar. Evet bu olabilir ama Yunan'da felsefe para karşılığı anlatılamaz. Çünkü bunu ortaya koyan adamlardan bir tanesi yoksul, Sokrates. Aristoteles kraliyet mensubu bir aileden geliyor. Saray milletinden geliyor. Platon, Atina'nın hem ana hem baba tarafından aristokrat. Aristokratların zenginliğı paradan ziyade arazi. Bugün de böyledir fikir olarak. İkimizin de ortak olarak bulunduğu yerlerde Kocaeli'nde Sakarya'da hala toprak sahibi olmak ya da geçmişte bu adamların büyük toprakları vardı demek, zengin bir fabrikatörden daha itibarlıdır. Hadi Platon'u anladık ama Sokrates yoksul bir yerden geliyor. Şimdi bu üçlünün ortaya koyduğu ahlâklı filozof, bilge filozof, adil filozof anlayışı felsefe tarihine uzun yıllar sinecek. Ne sinecek? Filozof olmak, felsefe yapıyor olmak seni apriori ahlâklı kılmalıdır. Apriori ahlâklı değilsen -kelimeyi bozarak kullandığımı biliyorum- filozof olamazsın. Aynı şekilde ortaçağlar boyunca da konuştuğumuz zaman, bu anlamda felsefenin ahlâkı ile filozofun ahlâkı arasında henüz bir kopuş gerçekleşmemiş. Ancak yine de alttan alta sofistler, -ki benim için önemlilerdşr- Türkiye'de ciddiye alınmazlar. Türkiye'de insanlar gücü severler. Kim güçlü o zaman Aristoteles, Platon. Sofistler içinde çok kıymetli insanlar da var. Ancak benim anlattığım bu hikâyeyi Diogenes Laertios'un Filozofların Yaşamlarına baktığımız zaman gayet iyi görülür.

Orada filozofların bizim bugün için ahlâki anlamda, anlamında şaşırtan özellikleri var. Her ne kadar ahlâklı, bilge, filozof ve felsefe; insana ahlâklı olmayı, ethos'lu olmayı iyi bir karakter sahibi, fikri ortada olsa bile -erdem ahlâkını düşünün Aristoteles'te- alttan alta Diogenes Laertios'un filozofların birbirleri hakkında yaptığı dedikodulara baktığımızda bugünküne yakın kırılmalar vardır. Bugün felsefe hocası olmak demek ahlâklı olmak anlamına gelmez. Bu çok net ama sen akademide çalıştığın için akademinin edep ve adabına uygun davranırsın. Davranmadığın zaman ne olur? Cevap; atılırsın. Akademinin sınırları içinde felsefe ya da fizik yapanlar akademinin sınırları içerisinde edebe ve adaba uygun davranmaları onları ahlâklı yapmaz. Ahlâklılık nedir? Sonra konuşacağız, ama en azından şimdi terimi biliyormuş gibi konuşalım. Bu birlik bütünlük ortaçağlarda da devam ediyor. Çünkü ortaçağlarda da din ahlâki ön plana geçiyor. Dini anlamda ahlâk, dini anlamda ortaçağ dediğimiz zaman örnek kişi Hz. İsa. Hz. İsa'nın mütevazılığı, dürüstlüğü, adaleti vb. şeylerle felsefe-bilim yapan insanların ahlâklı olması gerekiyor ve ürettikleri şeylerin de ahlâklı olması bekleniyor, fikirlerinde. Öyle midir? Ayrı bir tartışma konusu, ancak yine de soruna cevap veremeyeceğim. Felsefenin ahlâki var mıdır? Diye soruyorsun, ben evet veya hayır diyemeyeceğim. Ancak antikçağ ve ortaçağlar boyunca filozoflardan ahlâklı olması ya Platonvari, Sokratesvari ahlâklı olması ya da ortaçağlarda din bağlamında ahlâklı olması beklendiğinden felsefe de ahlâklı bir iş olarak yapıyordu. Felsefenin edep ve adabında ahlâk sahibi kişilik önemliydi ama gelin görün ki modern dönemle beraber yeni bir dünya tasavvuru, yani weltanschauung ortaya çıkıyor, artık yunanlarda olduğu gibi doğanın bana verebileceği ahlâki hiçbir mesaj yok. Herakleitos'ta doğa bana bir mesaj verecektir. Herakleitos deyince aklıma Demokritos geldi. Demokritos yunan dünyasında aykırı bir simadır. Ne Herakleitosvari logostan bahseder ne Anaksagoras'ın nous'tan bahseder. Ne Aristoteles'in dediği gibi gâye'den bahseder ne de Platon'un dediği gibi kozmik bir Tanrıdan bahseder. Her şey etkileşimdedir, mekaniktir, zorunluluktur. Hiç bir şey tesadüfi değildir onun kendi zorunluluğu içerisinde. Ama Demokritos'un insan anlayışı, ahlâk anlayışı hepsinden daha idealisttir. Hepsinden daha iyi, hatta mükemmel. Her şeye rağmen yunan dünyasındaki filozofun, bilge insanın, bilim insanının ahlâklı olması, dürüst olması, yalancı olmaması, açgözlü olmaması ön planda. Dünya'nın neresine gidersen git temel ahlâki değerler bunlardır. Yalan söylemeyeceksin düsturu her yerde geçerlidir. Kime yalan söyleyeceksin? Kime yalan söylemeyeceksin değişebilir ama yalan söylemeyeceksin, çalmayacaksın. Haksız yere öldürmeyeceksin fikri her yerde geçerlidir. Bu ahlâkın temel, evrensel yönleridir, tümelleşmiş yönleridir. Ama sorun şu, herkese mi değil mi? Mesela adam diyor ki ben sadece kendi kabilemde çalmam ama diğer kabilelerden çalarım, diğer kabilelerin adamını da öldürürüm. Kendi kabilemde öldürürsem cinayete girer ve bunun bir takım bedellerini öderim. Hem ahlâk, hem hukuk o zamanlar bir arada bulunur. Bu arada da İslam'da da filozof örneğinde, Hz. Muhammed örnek alınmıştır. Onun emin kişiliği, onun dürüst kişiliği, onun nezaketi, onun en temel fikirleri filozofun ahlâkında, İslam felsefesinde örnek alınmıştır. Bir fikrin temel alınması, onun gerçekleşeceği anlamına gelmez ama idealdir. İdealleri yıkamazsın. İdeallere uymazsın, uymayabilirsin, kendinde içselleştirebilirsin ama ideal yıkılmaz. İdeal, Hz. Muhammed'in hayat tarzı. Hangi gruptan olursa olsun bildiğim kadarıyla bu böyle. Böyle adamların yaptığı şey zaten düzgün olacak, düzgün olacak dedim ama burada üç kağıtçılar var mı? Var.

Felsefedeki temel işlerden bir tanesi eğer adil, bilge, ölçülü isen felsefenin nomos'larından bir tanesini; çarpıtmayacaksın. Sofistlerin sorunu bu, "ben" diyor; her türlü fikri farklı şekilde gösterebilirim, hakikati yanlış, yanlış hakikat olarak sunabilirim. Şimdi alttaki bu ahlâki yapıyı düşündüğümüz zaman felsefenin en temel nomos'larından bir tanesi, eğer ahlâki varsa, hakikate sadık kalacaksın, sadık olacaksın. Filozof denen adam zaten bu şekilde yetişmiş. Kendisi üç kağıtçılık yapabilir, ben idealden bahsediyorum. Konumuz açılırsa birazdan, sana ahlâki yere göğe sığdıramam ama ben bunların hiç birini yapmayabilirim. Önemli olan ideal. Bu ideallerden bir tanesi de felsefede hakikate sadık kalacaksın. Bu nereye kadar? Kant sonrasında bunlar değişecek. Descartes sonrasına da birazdan geleceğim. Günümüzde hakikat fikri zaten yıkılmış, aşılış durumda. İkincisi, hakikate sadık kalmak gibi bir şeyde söz de konusu değil. Hakikat fikrinde bir aşınma var. Hakikate sadık olmak, dostu olmak... Benim için önemli olan "sophia"nın dostu olmaktan ziyade, hakikatin de dostu olmak. Şimdi bu hakikate sadık olma, dost olma fikri de yıkılıyor. Adamlar -günümüz açısından atlayarak gidiyorum- felsefe adına bilerek yalanları icat edebilirler, etmişlerdir de. İşte bu felsefenin nomos'una aykırıdır.

Descartes'le beraber artık o kozmik Tanrısal varlık anlayışları dağılıyor. Yani Herakleitos'un Platon'un kısımlar dağılıyor. Tıpkı Demokritos'un varlık anlayışı gibi; ancak Demokritos'un kendisi gerçekten o koşullar bağlamında da genel olarak bizim bağlamımızdan da erdemli diyebileceğim bir adam, dürüst diyebileceğim bir adam. Bugün o lafları söylerse Amerika'daki hiçbir üniversitede barınamaz. Ama adam da yine ethos, yani kelimenin anlamı şahsiyet demek, şahsiyetli insan fikri var. Kimde? Demokritos'ta var. Kimde? En beğenmediğim filozofta bile. Bu konuda Harari konusunda bile hararetle onda olmadığını düşünüyorum, onun samimi olmadığını, hakikat dostu olmadığını söylüyorum. Hakikat dostunu da iki anlamda kullanıyorum. Bir, dini anlamda kullanıyorum, iki felsefi anlamda kullanıyorum ve bunların birbirine bağlı olduğunu da düşünüyorum. Çünkü Platonvari hakikat dostu olmak çok zor bir iş, hele bizim dinimiz çerçevesinde hakikat dostu olmak çok zor bir iş. Bu anlamda bırak felsefenin ahlâkını bir sürü ahlâk konusunda tartışma konusu açılabilir. Neyse ama şu var ki yine felsefede bir şey yakaladık birlikte.

Filozoflar istediği kadar sığ olsunlar, beğenelim beğenmeyelim. Ben liberal, neoliberal içerikli filozoflara, mesela Hayek gibi filozoflara çok soğuşumdur. Ama benim soğuk olmam önemli değil, mesela Gramsci'ye daha yakınımdır, Gramsci benim için daha hakikat dostudur -hapishanedeki çektiği çileden dolayı-. Benjamin benim için daha samimi bir adamdır. Ama Hayek de göz göre göre yalan söyleyemez işte felsefenin nomos'u bu. Eğer felsefe bir hakikat arayışıysa nasıl, bir marangozlukta çırac marangozluğun edep ve adabına uyacaksa, filozoflar da felsefenin o nomos'una, bakın ahlâk hiç demedim o nomosuna uygun davranacaktır. Eğer ahlâki bir barınak, bir temel özellik olarak kabul ediyorsan felsefenin Kant'a kadar olan Descartes'ten sonraki o kırılmalardan sonra bile o temel nomosu ya da en temel özelliği olarak, kişilik özelliği olarak ethos'u onun hakikate bağlılığıdır. Filozof kendi kendini kandıramaz. Bu anlamda Kant'ın o niyetteki saflık anlayışını, has niyet anlayışına yakından baktığımız zaman şunu görürsünüz. Bir insan niyetinin saf olup olmadığını en iyi kendi bilir. Niyetim saf diyerek niyetimin saf olmadığını bildiğim anda niyetim saf değildir. Zaten senin benim niyetimi bilmene imkân yok. Ben niyetimi bildiğim sürece derim ki ben şimdi seninle ilgi düşünüyorum.

Diyelim ki niyetim iyi niyet, iyi niyetli insan gerçekten kendini kandıramıyor. Ve ben bunu İslam'da da gördüm. Dini bağlamda da gördüm, ayetler bağlamında da gördüm. Yani her insanın, her nefsin -kendine şahit olması-, mesela ben kendi içimdeki-nin iyi niyet olup olmadığını iyi bilirim. Bu da filozofların hala Kant'a kadar en önemli yönlerinden bir tanesidir. Şimdi eğer felsefenin benim dediğim anlamda nomosu, benim dediğim anlamda bir ethos'u varsa işte felsefenin ethos'u budur. Ancak felsefenin bu ethos'u yine filozofla karşımıza çıkıyor. Filozofun o halis sadakatiyle, halis samimiyetiyle karşımıza çıkıyor. Bir insan samimi olup olmadığını bilir. Samimi olup olmadığını bilmeyen biri zaten insan değildir. Bu tip insanların zaten ahlâkından söz edilemez. Bir insanın ahlâklı olabilmesi için şahsiyetinin olması gerekir. Ethos kelimesi şahsiyet demektir, kişilik demektir. Kişilikte kendi içindeki çatışmayı bilmek demektir. İçimden birden sana karşı acayip kötü fikirler geçiyor, öbür taraftan da senden çıkarım var diye sana sevimli davranmaya çalışıyorum. İşte ethos'un çatışma alanı bu. Ve bu, filozoflarda ne olursa olsun gördüğüm bir şey. Kant'da da gördüğüm bir şey Hume'da da gördüğüm bir şey, Hobbes'ta da gördüğüm bir şey, Descartes'ta da gördüğüm bir şey. Çünkü bunlar fikirlerinde samimiler hatta Machiavelli'yi sorsalar onda da gördüğüm bir şey. O samimi bir şekilde anlatıyor. Ama adamların sunduğu şeyler bizim ahlâk anlayışımıza uygun olmayabilir. Bizim ahlâk anlayışımız nedir? Ne değildir? Bir kenara bırakalım. Öz olarak senin soruna şöyle cevap verelim. Felsefenin bir ethos'u vardır. Felsefenin ethos'u yüzlerce yıl içinde birikmiş belli bir ethostur ve bu ideal olarak da durur. Günümüz açısından bakacak olursak da insanların ahlâki sıkıntıları olduğu gibi felsefecilerin de vardır. Bu günün felsefecilerini bu dediğim çerçeveler içerisinde değerlendirmemek gerekir. Nietzsche de samimiydi. Ben özel nedenlerden dolayı hiç hoşlanmadığım ama fikir olarak değer verdiğim Heidegger de samimiydi. Dönme fikrini kendine kendi yüklemiş, fikirlerinden dönmüş. İdeolojik fikirlerinden dönüp dönmediğini söylemiyor ama fikirlerinde köhne diye bir dönem var. Kendi vermiş bu adı, "dönme dönemi".

Mesela Wittgenstein önemli bir figür değil mi 20. Yüzyılda. Adam samimi ve bir de batılı filozofların bir itiraf geleneği var. Genelde gizli günlüklerinde ve şifreli günlüklerinde yapıyorlar ve bu burada yapmış. Ancak bu konuda tekrar içimdeki şüphe uyandı. Felsefenin nomos'larından biri de şüphenin uyanmasıdır. Şüphe. Filozofun ethos'u bugün ki insanlar için bunu söylüyorum. Dini duyarlılıkları adına, felsefi şüpheleri örtmeye çalışmalarıdır ki bu ciddi bir sıkıntıdır. Dini duyarlılığın varsa felsefe yapmayacaksın. Bunlar birbirine karşıt mı? Bana göre değil. Ama belli konularda şu soruyu sormaktan kaçınmayacaksın. Niçin insan var? Niçin Tanrı var? Felsefenin yine hakikate sadakat gibi bir ethos'u varsa her türlü şeye karşı şüphe duyma ethos'u da vardır. Felsefenin ethos'u şunlar; hakikate karşı samimiyet ve şüphe konusunda da duraksamamak. Şüphe, hakikat ve samimiyet. Bunlardan feragatse 1930'lara kadar ki felsefeden uzaklaşmış oluruz. Şimdi gelelim 30'lardan sonra savaş dönemine atlayalım. 50'li yıllardan 60'lı yıllardan itibaren bakalım. Şimdi Foucault'un kendi hayat tarzına baktığımız zaman, çoğumuzun benimsemediği bir hayat tarzı var. Ama Foucault, hem hakikate sadakat konusunda -yazdığı kitaplara baktığımız zaman- hem hakikat diye sunulanları sorgulamasında, şüphe etmesindeki sadakati konusunda tam bir filozof. Felsefenin ethos'una uygun davranıyor, ama adamın kendi günlük yaşantısı başkalarının ahlâk anlayışlarına -dikkat edersen kelimeleri değiştiriyorum - uygun olmayabilir. Foucault'yu da geçelim. Günümüzle beraber derleyip toplayalım. Eskiden filozof olmak, ahlâklı olmayı beraberinde getirirdi.

Felsefe ile uğraşıyorsan ahlâklı adam olacaksın. Eskiden bilim insanı olmak -aradaki farklılıklara rağmen ana fikrin bu olduğunu zannediyordum 50'lere kadar ahlâklı insan olmaktı. Arada farklılıklar var mıydı? Vardı ama ideal buydu. İdeal yıkılmamıştı. Sen ideale uyarsın, uymazsın. İslam'ın koyduğu ideal bir çerçeve vardır. İnsanlar buna uyarlar, uymazlar. Mesela; yalan söylemek, zulüm etmek, işkence etmek İslam ahlâkına külliyen aykırıdır. Uyarsın, uymazsın. İdealin yıkılması şudur, "bunun bir anlamı yoktur". Pek çok insan "bunun bir anlamı yoktur" dediği anda, tamam artık bu ideal yıkılmıştır. Kimin için? Kendisi için ama Müslüman olup da Müslüman olduğunu iddia edip de "bunun bir anlamı yoktur" dediğin anda o adamla ilgili problemdir. Şimdi ideal şeydi, marangoz her meslek sahibinin, yol sahibinin ahlâklı olması gerekiyordu. Çünkü her meslek belli bir ethos üzerine, belli bir edep ve adap üzerine kuruluydu. Bu bizde de böyleydi, batıda da böyleydi. 1950'lere kadar, felsefede de böyleydi. Felsefenin de belli bir ethos'u vardı, belli bir nomosu vardı. İstersen sen buna ahlâk de ben demeyeceğim. Ve bu işler ile uğraşanlar da buna uygun davranmak zorundaydılar. Ben dünyanın en zeki adamı, en değerli adamı olabilirim ama o ethosa uygun davranmadığım anda, o ethos'un içinde yer almam artık. Ama yine de adım felsefeci olabilir, ideal yıkılmamıştır, o dönem de öyle. Mesela 17.- 18. yüzyılda Batı'da bilimde, felsefede ne kadar sahtekâr var; ama bu ideali yıkamamışlardı. Şimdi günümüzde -70'lerden sonra- benim gördüğüm şey şu; "ne olacak ki" fikri, yani felsefenin nomosu mu olur? Felsefenin ethos'u mu olur? Fikri. Eğer sen hala felsefe içinde kalıyorsan "ne olacak ki" diyemezsin. Ama çağımızda artık iki şey de yıkılmıştır. Ben artık felsefenin bir ethos'u ve nomosu olduğunu -ideal olarak var ama bu idealin yıkılmak üzere olduğunu düşünüyorum. İkincisi, en sıkıntılı olan şey şu, artık felsefeci olup nomos'lu ve ethos'lu olmana gerek de kalmamıştır. Bu çok tartışıldı, bu 20-30 sene önceki bir mevzudur. Şimdi felsefeciden bahsettim, Türkiye'ye geldim demek ki, Akademide ethossuzluk ve nomossuzluk hat safhadadır. Bu filozofça bir tavır değildir, ama artık bu tavır da yadırganmıyor. Bunun altını net olarak çiziyorum. Eskiden ideal anlamda, -belki hala sürüyor- Philosophia'nın, felsefenin bir nomos'u ve ethos'u vardı. Ama bugün bizim yaşadığımız Türkiye dünyasında bu nomos ve ethos kırıldığı gibi daha doğrusu görmedikleri gibi aynı şekilde kendilerinde de insanların bizlerde de bir nomos'tan ve ethos'tan söz etmenin olanağı neredeyse kalmamış.

Çünkü felsefe adına olup da her türlü bilgelik açısından aşağılık, adalet açısından zedeleyici, ölçü açısından terbiyesizce yapılan eylemlere ben nasıl ethos diyebilirim. Öyle bir çağda yaşıyoruz ki, ben bunu derslerde söylüyorum; çocuklar size dünyanın en iyi etikasını yaparım, ahlâk felsefesini yaparım, artık benim ahlâklı olmama gerek yok. Bugün, Akademide çok iyi ahlak anlatırsın, ama dışarı çıktığım zaman bu ahlâkla ilgili kendimde hiçbir mesuliyet hissetmem. "Dışarıda beni kimse ilgilendirmez." Bunu Demokritos diyemezdi. Demokritos'un weltanschauung'undaki fikirlerini bir kenara koy, Demokritos öyle bir şey diyemezdi. Ben âlemleri size açıklıyorum, ben en büyük fizik kurallarını, kültür kuramlarını -ki kendisinin yaptığı şeydir- kuruyorum ama ahlâki anlamda benim umurumda değil diyemezdi. Ahlâk dediğin şey başkasına karşı duyulan sorumluluktur. Adamın da hissetmesi gerekmiyor ahlâklı olmayı. Aristoteles ahlâkını, Kant ahlâkını çok iyi bilip de zerre kadar hayatımda bunu yapmayan bir adamı da ben yadırgamam. Açıkça söylüyorum, yadırgamam. Çünkü şu anki adaba göre bunu yadırgamaman lazım.

Tekrar konumuza gelelim, çağımızda etiklerin bu kadar yaygınlaşmasının sebebi ciddi anlamda bir ethos ve nomos probleminin göstergesidir. Ancak bu problemi çözmek yerine bir pansumancılık yapılıyor. Aynı zamanda bu çağımızın nihilizminin de bir örtüsü, çağımızda gerçek nihilizm şu, artık hiçbir değerin anlamının kalmaması. Nietzsche bu anlamda nihilist değil aksine nihilizme karşıydı. Onun döneminde de nihilistlik, her şeyi içini boşaltan bir tefessüh dönemi vardı. Kolaycılık her zaman tefessühle, çürüme ile beraberdir. Her zaman böyledir. Şimdi tıp etiği, sanki felsefe ettiği- Tıp ahlâkı diyelim -anlaşılsın diye felsefe etiği. Evet, felsefenin de artık etiği olacak. Neden? Çünkü felsefe daha önce de konuştuğumuz gibi ethos'unu ve nomosunu yitiriyor. Ama bu sadece felsefe değil dünyamız ethos'unu ve nomosunu yitiriyor. Bırak felsefenin ethoslu ve nomoslu olmasını, insanlarda, hani en temel olan biz akıl sahibi varlıklar da bile artık ethos ve nomos yok. Hepimiz kılcal yolları bulduğumuz zaman bir takım yollara sapıyoruz. Yani şüphe yok ki en doğrusunu Allah bilir.